

УНАМУНО МИЛОША ЦРЊАНСКОГ: МОРАЛИСТ, САВЕСТИ И ДОН КИХОТ

Сажетак: У раду се доносе за-
кључци фактографских и биографских ис-
траживања о сусрету Милоша Црњанског
и Мигела де Унамуна из којег су проистекли
путописни текстови о његовој лич-
ности и делу. Интерпретира се слика коју
Црњански о Унамуну гради у више тек-
стова, како директно посвећених његовој
личности, тако и оних који се баве поли-
тичком ситуацијом у Шпанији. Закључује
се да Црњански разматра личност Уна-
муна пре свега у политичком контексту
Друге републике, кроз термине „шпанска
пера”, „шпански интелектуалци”, „мо-
ралист”, „савест Шпаније”, „Дон Кихот”.
Такође се констатује утицај Унамуна на
Црњансково сагледавање положаја шпан-
ског сељаштва, али и уочавају сличности
између писања о шпанским сељацима ова
два писца и мислиоца.

Кључне речи: Милош Црњански,
Шпанија, Мигел де Унамуно, интелектуал-
лац, Дон Кихот.

Милош Црњански путовао је у
Шпанију два пута: 1933. и 1936.
године. Као мотив за прво путовање у

1 msekulic@filum.kg.ac.rs

Шпанију он у тексту „Међу шпанским
сељацима” наводи да је шпанска вла-
да позвала представнике светских ли-
стова да посведоче о друштвено-по-
литичкој ситуацији у Шпанији 1933.
године.

Многи шпански дневни листови,
као што су АБЦ (ABC) из Мадрида и из
Севиле, *Ел Либерал* (*El Liberal*) из Се-
виле, *Ла Вангвардија* (*La Vanguardia*),
Ел Ералго де Мадрид (*El Heraldo de
Madrid*), *Ел Сол* (*El Sol*), *Лус* (*Luz*), по-
светили су простор репортажама или
кратким забелешкама о посети и кре-
тању ових страних новинара по Шпа-
нији (Секулић 2019: 88). Међутим,
док Милош Црњански наводи да је по-
зив за одлазак у Шпанију примио од
шпанске републиканске Владе, преко
њеног представника у Југославији,
грофа од Торихоса,² у шпанским но-

2 Право име грофа од Торихоса било је
Фернандо Алкала Галијано и Смит (Fer-
nando Alcalá Galiano y Smith, Conde de To-
rrijos (1883–1958)). Опсежнија биографија
грофа од Торихоса доступна је у књизи *Es-
paña y Croacia entre diplomacia y política* (El

винама нема сличних података. Скоро све репортаже наглашавају да су страни новинари гости Националног туристичког савеза (*Patronato Nacional del Turismo*), бришући било какве политичке импликације њиховог путовања. Штавише, тврди се да су новинари на туристичком пропутовању («en viaje de turismo»), да посећују новоотворене угоститељске објекте поменутог савеза, обилазе значајне историјске, културне и уметничке споменике по шпанским градовима, варошима и селима (Секулић 2016: 255–256). На овај аспект путовања упућује и Црњански, назначавајући несклад између званичног мотива посете Шпанији и усмеравања погледа посетилаца према природним лепотама и туристичким атракцијама (Секулић 2016: 253).

Кратке репортаже у шпанској периодици дају нам прецизне датуме и места која су страни новинари посетили, чиме се попуњавају празнине до сада урађених биографија Црњанског, као и у путописима у којима Црњански не исцртава маршруту свог путовања по Шпанији. Тако сазнајемо да је 13. маја 1933. за стране новинаре уприличен пријем и „славље у част страних новинара” («Fiesta en honor de los periodistas extranjeros») у мадридској установи културе Атенеум. Догађај је најављен у листовима *Ел*

Сол (12. 5. 1933, стр. 7) и *Лус* (12. 5. 1933, стр. 11) а затим су објављени и детаљи културног програма изведеног за госте (*Ел Ералдо* де Мадрид, 16. 5. 1933, стр. 6; *Лус*, 15.5.1933, стр. 6) (Секулић 2019: 90–91). Након овог догађаја, Црњански у тексту „Атенео де Мадрид”, четвртом по реду објављеном из Шпаније, између осталог бележи да се у старој згради Атенеума налази стан Мигела де Унамуна, али напомиње да га је интервјуисао тек пар дана касније у Саламанки (Црњански 1995: 426). Том приликом у Атенеуму наш путник инспирисано запажа разне културолошке сличности између нашег и страног, што је затим резултирало превођењем шпанске културне стварности за домаћу публику у њима познатим терминима. Док се путописна књижевност концентрише на изналажење разлика, Црњански зачуђено препознаје сопствено у страном: спољашњост зграде Атенеума подсећа на Матицу или нашу Академију, док у унутрашњости, на портретима, путник идентификује српску ношњу и фризуру из 19. века, као и лица Богобоја Атанацковића, Вука Врчевића, Јована Ристића и др. Тако, још у првим данима боравка у Шпанији, односно током првих сусрета са страном, Црњански (1995: 426) видевши по први пут Унамуна пише: „мал нисам пао са столице кад је ушао Унамуно и личио, невероватно, сасвим, на слику Ђуре Даничића”.

---

diplomático español D. Fernando Alcalá Galiano y Smith, Conde de Torrijos (1883–1958)), чији је аутор Карло Будор.

У том тексту „ми” и „они”, односно „наше” и „њихово” у перцепцији Црњанског постигли су највиши степен блискости, али и потпуно раздвајање и признавање дистанце (Секулић 2019: 254). Након наизглед умањивања удаљености између две крајности опозиције наше–њихово, Црњански увиђа бесмисленост таквог размишљања те наводи: „језива мрежа обмана о сличностима у свету” (Црњански 1995: 427).

Група страних новинара провела је 15. мај у Саламанки, најпре у обиласку катедрале и универзитета, док им је увече приређена вечера у општини. Том приликом страним посетиоцима придружио се Мигел де Унамуно, а лист *Ла Ванџаргија* (16. 5. 1933, стр. 25–26) писао је да су гости били веома радознали и да су пуно разговарали са шпанским писцем (Секулић 2019: 94–95). О значају овог сусрета и утиску који је на Црњанског оставио велики шпански писац и мислилац сведочи чињеница да је о Унамуновој личности писао у више текстова:

– „Атенео де Мадрид”, *Време*, Београд, 24. VI 1933, XIII, 4117.

– „Разговор са председником шпанске Владе г. Азањом”. *Време*, Београд, 3. VII 1933, XIII, 4126.

– „U političkoј areni Španije”. *Novosti*, Zagreb, 15. VIII 1933, XXII, 223.

– „Шпански сељаци и њихови вођи”. *Време*, Београд, 19. V 1937, XVII, 5509. („Међу шпанским сељацима”)

– „Трагедија Мигуела де Унамуна”. *Време*, Београд, 28. V 1937, XVII, 5518.

Последњи текст „Трагедија Мигуела [sic!] де Унамуна”.³ Милош Црњански објавио је 1937. године у листу *Време*, након смрти шпанског писца, и у њему је сажео утиске из три сусрета са Унамуном.⁴ У овом тексту даје детаљан портрет шпанског писца и мислиоца, осврће се на слику која о њему постоји у Шпанији, али и Европи, те бележи теме о којима су разговарали. Међу њима се налази питање чувених Унамунових опозиција, његових идеја о обнови Шпаније, положају шпанских сељака, развоју баскијског сепаратизма, проблему католичке вере и цркве у савременом тренутку.

Истовремено наш путописац изражава изненађење због Унамуновог интересовања за наше просторе и културу, али и познавања српске савремене историје и народне епске поезије. Оно што Црњански није наводио

³ Наслов текста преносимо у изворном облику иако је посредни погрешна транскрипција имена, које би требало да буде Мигел.

⁴ У тексту „Атенео де Мадрид” Црњански бележи да је први пут видео Унамуна, међутим, такође бележи да том приликом није разговарао са њим (Црњански 1995: 426). Три разговора која наводи пре ће бити да су три сусрета са шпанским писцем, док се један разговор заиста и одиграо у Саламанки.

јесте извор за податке које му је Унамуно предочио. У питању је преписка са Богданом Радицом, савременим хрватским (или у оно време југословенским) интелектуалцем, која је започета 1926. године и трајала је до 1933. године (Полић Бобић 2022).

Као нарочито занимљив аспект портретисања Унамуна у текстовима Црњанског издваја се његово сагледавање као интелектуалца, моралисте, савести Шпаније, идеалисте, па и Дон Кихота.

Као дописник *Времена* позван да сведочи о стању у Другој шпанској републици, Црњански је био у обавези да пише о друштвеним и политичким питањима, међутим, то нису питања која заокупљују његову пажњу. Он се говорећи о политичкој ситуацији у Шпанији осврће пре свега на приступе политичкој ситуацији у Шпанији и карактерима кључних личности на политичкој сцени. Тако на пример, након кратке напомене о сусрету са Унамуном у Атенеуму, Црњански у тексту „Разговор са председником шпанске владе г. Азањом”, говорећи о политичкој ситуацији полази од тога да и „најбоља пера шпанска /.../ Унамуно, Ортега и Гасет, Пио де Бароха, Марањон” (Црњански 1995: 443) граде вавилонску кулу. Црњански критикује и страну и шпанску штампу због искривљених и збуњујућих вести о актуелним политичким збивањима. У истом тексту он, будући и сам у улози новинара, прави отклон те наводи да су га поред

званичног циља посете „занимале тајне људског живота, жалости које нису актуелне, снег на планинама и далека нека боја неба” (Црњански 1995: 445). Црњански пише да на путовању по Шпанији жели да упозна и тумачи суштину Шпаније и живота шпанског народа, што показују и теме и садржина његових шпанских путописа.

*Унамуно као интелектуалац –
друштвено-политичке импликације термина*

У раније поменутом тексту „Трагедија Мигуела [sic] де Унамуна”, у коме се дотиче питања шпанске политике, Црњански пише да је овај шпански писац „зачетник дубоког интереса који је шпанска интелигенција почела да показује за политичка и друштвена питања, последњих година” (Црњански 1995: 489–490). Иако је Унамуно био активан на шпанској политичкој и друштвеној сцени још од последњих година 19. века, Црњански је препознао његов значај као једног од зачетника посебне мисије интелектуалаца у овој земљи, па се време на које Црњански мисли може односити на читав период од 1898. године, када термин интелектуалац стиче посебан значај у Шпанији (Секулић 2019: 132). Реч интелектуалац одомаћила се у шпанском језику управо код припадника Генерације 1898, а сам термин имплицитно је подразуме-

мевао везу између писца и друштва, односно претпоставља његову заинтересованост и активност у друштвеним питањима, преко јавних иступања, говора и новинских чланака. Три репрезентативна интелектуалца у том смислу, према Хуану Марићалу (2002: 169–170), били су Унамуно, Ортега и Гасет и Асања, о којима пише Црњански. Наш писац и путник друштвену и политичку ситуацију у шпанској републици тумачи управо преко личности Унамуна, Ортеге, Асање и Пија Барохе, активних на културном и/или политичком пољу у време његовог путовања у Шпанији.

Политизација интелектуалаца, како тумаче Фуси (1999: 88–93) и Мајнер (2010: 142) била је саставни део њихове улоге у шпанском друштву, нарочито у периодима политичке и друштвене нестабилности каква је била Друга република (1931–1936) (Рећ Тапија 2007: 605), када је и Црњански препознао њихов значај у овом контексту. Он је тада у тексту „У политичкој арили Шпаније” писао: „Нема шпанског интелигента који стоји по страни или заокупљен својим приватним пословима, кад је реч о политичким проблемима Шпаније” (Црњански 1995: 464). Шпански интелектуалци на првом месту су мислиоци забринуте за судбину своје земље и њихова дела подређена су тој идеологији, сматра Црњански. Од тренутка када је Асорин, есејиста и романописац, 1931. године написао: „Републику су омогућили интелекту-

алци”⁵ ушла је у употребу синтагма „Република интелектуалаца” (Обер 2000: 107), тако да не изненађује што је Црњански препознавао њихов значај те је о Унамуну писао у том контексту.

Црњански (1995: 465) такође запажа идеолошку подељеност интелектуалаца, указујући при том да шпанска интелигенција „једна је по свом високом моралу и родољубљу”. Такође бележи: „Шпанија, као реч изнад свега, њен садржај духовни, морални, поново је истакнута изнад свега партијског...” (Црњански 1995: 465). Реакција интелектуалаца на друштвено-историјску стварност у Шпанији није била политичка, већ првенствено етичка (Де Мигел и Барбејто 1998: 23), што је Црњански препознавао и истицао у својим тумачењима њихових ставова: „За све време, око парламентарних немира, лебде питања шпанске интелигенције о моралу и вери, о смислу човекова живота. Та питања дају снагу шпанским политичким покретима и смисла политичким жртвама” (Црњански 1995: 465). Ове теме Црњански нарочито опажа пишући о Унамуну, кога назива „старим моралистом”: „Азања [sic!], Пријето, Бестеиро [sic!], Леру, Роблес и други били су практични политичари, стари Унамуно моралист и то је све” (Црњански 1995: 490).

⁵ У чланку «Estafeta de alcance: La República de los intelectuales» у листу *Крисол* (*Crisol*).

Унамуно као савести Шпаније

Приликом читања текстова Црњанског о шпанској политичкој ситуацији искрсава неколико синтагми: „шпанска интелигенција”, „шпански интелигенти”, или њихови синоними – „најбоља шпанска пера”, „шпански мислиоци”, па и „шпанске савести”.

Раније именоване шпанске интелектуалце Црњански сматра „шпанским савестима”, како се и у шпанској историји о њима говори (видети Карнеро Арбат 1982: 304), а посебно о Унамуно. Он се, као један од зачетника модерног есеја у Шпанији, сматрао „духовним вођом који омогућује испитивање савести читаоца [...]” (Рабат 2005: 20). Хуан Пабло Фуси (1999: 52) узимајући у обзир огроман број Унамунових новинских чланака и других књижевних жанрова такође закључује да је својим делима постао стуб одбране слободе савести у Шпанији. Портрет који о шпанском писцу оставља Милош Црњански уклапа се у ову традицију тумачења Унамунове личности и дела: „Унамуно је, говорили су, савест Шпаније” (Црњански 1995: 489). Затим додаје да су га сматрали савешћу Шпаније чак и док је био у емиграцији до 1930. године. Изгнанство Мигела де Унамуна на острво Фуертевентуру, 1924. године, представљало је покушај шпанских власти током диктатуре генерала Прима де Ривере да склоне писца са тадашње политичке сцене (Секулић 2011: 415). Упркос

одлуци о помиловању, Унамуно се приклања добровољном изгнанству које наставља у Паризу и Ендаји. Писац је схватио да повратак у Шпанију не би подразумевао успостављање слободе говора и изношења политичких ставова, односно сматрао је да би био приморан на ћутање и одустајање од сопствене сврхе коју је перципирао као „звон истине” (Унамуно 2006: 38) (Секулић 2011: 416).

Црњански такође бележи да „Република је гледала у њему остарелог песника, чувеног у свету, и политичара без значаја” (Црњански 1995: 489). Заправо, како и сам Унамуно пише у делу *Како се љуби роман (Сóто се hace una novela, 1927)*, током боравка у егзилу многи пријатељи и непријатељи у Шпанији оптуживали су га да није политичар: „говорили су како ја нисам политичар, како немам темперамент за политичара, а још мање за револуционара, како бих морао да се посветим писању песама и романа и да се оставим политике. Као да је бављење политиком нешто различито од писања песама и као да писање песама није други начин бављења политиком!”⁶ (Унамуно 2006: 46). Но, како се

---

6 «Decían que no soy un político, que no tengo temperamento de tal, y menos todavía de revolucionario, que debería consagrarme a escribir poemas y novelas y dejarme de políticas. ¡Como si hacer política fuese otra cosa que escribir poemas y como si escribir poemas no fuese otra manera de hacer política!» (Унамуно 2009: 143).

види из Унамуновог коментара, он је става да писање представља политички чин. Црњански ће такође прибележити да упркос необичној политичкој активности, јавно мњење сматрало је да Унамуно има велику улогу у савременом периоду.

У текстовима насловљеним „Разговори писца и политичара“ («*Diálogos del escritor y el político*», *Los Lunes del Imparcial*, 1908) Унамуно је расправљао о улогама политичара и писца, наводећи да писац својим текстовима ствара колективну свест, што претходи свакој акцији, и стога је значајније од рада политичара. Улога писца је да текстовима утиче на јавно мњење: „Као што је на више места указао, његов циљ у животу, па и у овим текстовима, јесте да протресе, продрма, узнемири људски дух, да изведе своје читаоце из стања мировања и уљушканости у тренутни живот како би пожелели и настојали да учине нешто више“ (Секулић 2021: 183).

Унамуно је своје ставове поводом искључивог бављења политиком науштрб других духовних активности исказивао и у тексту „Политика и култура“, где пише: „Када народ захвати политичка брига, као да све остале духовне активности, а нарочито оне најузвишеније, претрпе неку врсту обуставе и застоја“⁷ (Унамуно 2021: 72).

7 «Cuando cae sobre un pueblo la preocupación política parece como que todas las demás actividades espirituales, y sobre todo las más elevadas, sufren una especie de parada y estancamiento» (Унамуно 1910: 89–90).

Унамуно указује на потребу споја писца, мислиоца и политички ангажованог интелектуалца. Такође сматра да подредивши се некој партији писац губи независност својих критеријума, док у случају да постане професионални политичар, услед политичких активности остаје без времена потребног за промишљање. На тај начин Унамуно дефинише и своју улогу у шпанском друштву (Карнеро Арбат 1982: 306; Гаридо Ардила 2007: 134). Црњански управо вреднује његову политичку ангажованост као интелектуалца у изворном смислу те речи: „Његова улога у том смислу, далеко је значајнија од његове улоге у парламенту“ (Црњански 1995: 489–490). У томе се слажу и тумачи Унамуновог дела, који истичу да је Унамуно остварио политичку активност која је значајно утицала на судбину Шпаније, иако није био политичар по професији (Мескита 2003: 13).

У тексту који представља одговор Жану Касуу и који је објављен као предговор за дело *Како се љави роман* (1927), Унамуно бележи да за њега актуелни проблеми јесу проблеми вечне садашњице. Њега интересује овде и сада, садашњост и појединачно: „Шта ћу ја сада да учиним, шта ће сада да учини свако од нас“⁸ (Унамуно 2006: 28). Затим појашњава да је тренутни задатак у Шпанији ослободити се

8 «Qué voy a hacer yo ahora, qué va a hacer ahora cada uno de nosotros» (Унамуно 2009: 123).

беде, стати на крај тиранији, док све остало од политичких питања, попут Устава, треба да сачека.

Есеј као књижевно-документарна форма која претпоставља дијалог аутора и читаоца омогућавала је Унамуно да расправља о савременим и вечним питањима, те да се оствари као мислилац и интелектуалац који буди колективну свест у Шпанији.

Унамунове опозиције

На почетку Друге републике Унамуна су сматрали готово симболом Републике (Арбелоа и Сантијаго 1981: 29), а Црњански наводи да су га дуго видели и као будућег председника. Међутим, као што смо раније видели, Унамуно није прихватао улогу професионалног политичара већ се залагао да пробуди савести својим писањем уместо политичким вођством (Гомес де ла Торе 2000: 25–26). Црњански примећује да је до краја живота Унамуно био у опозицији „нарочитој, личној, усамљеној” (Црњански 1995: 489), што је подразумевало противљење свакој влади, као и неприпадност одређеној политичкој странци. Хулија (1997: 167) тврди да је политичка мисао шпанских интелектуалаца у свом развоју углавном пролазила кроз различите идеологије. Подсетимо се, Унамуно је био социјалиста, либерал, републиканац... Црњански исправно не везује политичке странке за имена шпанских интелектуалаца.

Инман Фокс (1988: 22) у дефиницију интелектуалца уводи и његову опозицију успостављеном друштвено-политичком реду, док Унамуново дело сматра протестом против политичке и друштвене ситуације у Шпанији. Црњански такође проговара о Унамуновим опозицијама, јер како каже, Унамуно је „правио сцене и монархији, и републици и генералу Франку” (Црњански 1995: 490), а затим додаје појашњење за такав став: „[...] сматрао је да треба да се бори против сваке владе ако чини нешто што није добро” (Црњански 1995: 493), чиме се потврђује раније поменута особина да реагује пре етички него политички. Унамунова вечита опозиција произилазила је из одбране моралних ставова. Његово бављење политиком се не заснива на догмама нити на одбрани једне политичке партије, већ на строгом посматрању шпанског друштва (Гаридо Ардила 2007: 143).

Унамунови текстови, чланци и есеји, критичког су карактера и захваћају многа питања савременог шпанског друштва. У њима се аутор показује као хиперкритичан, директан у исказивању чврстих уверења и веома полемичан. Узмимо на пример збирку есеја *Моја религија*, која окупља текстове објављене највећим делом у аргентинском листу *Ла насион* (*La nación*) из Буенос Ајреса у периоду од 1906. до 1909. године. „У овим есејима и писмима Унамуно се показује као прави интелектуалац по тадашњој дефиницији

– промишља о многим савременим темама друштвеног, психолошког или политичког карактера, те настоји да успостави контакт са читалачком публиком и утиче на препород друштва, како аргентинског коме се обраћа, тако и шпанског” (Секулић 2021: 180).

У овим текстовима запажа се и мотив због ког га Црњански назива старим моралистом. Већ на основу садржаја препознаје се Унамунова тежња према борби, стална опозиција онеме што сматра негативним особинама и обичајима. Његовој критици у поменутој збирци подлежу разни недостаци народа, попут испразности, глупости, пасивности, научењаштва, догматичности, материјализма, као и пороци: завист, пожуда, похлепа, итд. (Секулић 2021: 189).

Унамуно као Дон Кихот

Упркос залагању за спровођење препорода у Шпанији, шпански мислилац повремено показује недостатак поверења у остваривост свог подухвата. Тако у тексту „Народни материјализам” пише: „Нико у Шпанији није више од мене проповедао културу и њено ширење, а ипак постоје тренуци у којима моја вера у њу слаби или тренуци у којима нисам сигуран да ли је најбољи пут научити људе да читају и да они уопште читају”⁹ (Унамуно

2021: 169). Ипак, Унамуно задржава борбени дух, наставља да диже глас у пустињи и настоји да пробуди успаван народ, што је профил по коме га је и Црњански упознао 1933. године. Он остаје у својој улози агитатора, оног који стаје пред народ и диже глас у име борбе, иако понекад, попут дон Кихота, бива поражен својим искуством. Стога ће више пута поновити да се треба борити и против народа а ради њега самог.

У путописним поступцима представљања непознате земље и народа, писац се често служи познатим књижевним делима, фигурама или референцама које могу да пробуде већ латентно постојеће слике у читаочевој свести иако их аутор смешта у нови контекст. Избор референци, цитата и ликова указује на књижевни и културни пртљаг са којим путник полази у сусрет страној земљи, а који обично дели са заједницом из које потиче. Отуда, избор оваквих књижевних знакова страног идентитета говори и о хоризонту знања и очекивања читалаца.

Путници у 20. веку полазе на путовање носећи богати културни пртљаг који им усмерава перцепцију. Многи путују очекујући да ће искуствено потврдити прочитане информације, па

---

ocasiones hay en que mi fe en ella desmaya, o, por lo menos, en que dudo si será el mejor camino el de enseñar a leer y que lea la gente» (Унамуно 1910: 215).

---

9 «Nadie en España ha predicado más que yo la cultura y su difusión, y, sin embargo,

неретко саображавају перципирану стварност својим очекивањима, односно мешају „стварност” са „фикцијом”. Цветан Тодоров (2010: 92) ће тако подсетити да свака перцепција Другог истовремено представља конструкцију стварности, будући да показује богатство интертекстуалним референцама. Истовремено, та слика представља скуп идеја о Другом, односно, иза ње се скрива функционисање одређене идеологије (Пажо 1994: 103–104, 120). При том, само слике које имају ауторитет за аутора или неку друштвену групу постају референтне културне представе, које су онда препознатљиве за читаоце. Шпанија и шпански народ често се у страној књижевности дефинишу преко одређених митова и стереотипа, попут Кармен или кориде, док се међу парадигматичним фигурама из књижевности издвајају Дон Кихот и Санчо. Ове културне референце могу се активирати у новим контекстима, док начин „маркирања изабраног елемента из књижевне традиције и форма његовог актуелизовања у савременом контексту открива начин на који аутор ствара смисао” (Секулић 2019: 137).

Сервантесов Дон Кихот мотивисао је бројна филозофска и симболичка тумачења још од самог објављивања. Крајем 19. и почетком 20. века услед политичких околности (губитак последњих колонија или тзв. Пораз Шпаније 1898. године, политика

Рестаурације, развој разочарења и безвољности у народу) Дон Кихот се ишчитавао у идеолошком кључу. Дон Кихот у делима књижевне Генерације 1898 постаје симбол човека који настоји да реформише стварност, архетип јунака који устрајава у борби за идеале упркос падовима и победама које су му измакле (Ромеро Луке 2005: 143). Гонсалес Кирос (2007: 6) га препознаје и као модел патриотског труда за решавање тзв. шпанског проблема. У делима Унамуна Дон Кихот је пример алтруизма, идеализације, дарежљивости и љубави (Наваро 2008: 143), али и трагична фигура слободе, витез наде у апсурд рационалног који не посустаје упркос неуспешним борбама (Санћес Мека 2005: 77–78).

Црњански ове Сервантесове јунаке, тражећи упориште за своју путничку перцепцију у традицији, конкретно текстовима Мориса Бареса, налази на улици, у свакодневици. Међутим, много је важније што их препознаје у фигурама присутним на политичкој, друштвеној и интелектуалној сцени Шпаније 30-их година, занемарујући њихов књижевни смисао и не помињући им творца. У текстовима Милоша Црњанског о Шпанији постављање Дон Кихота наспрам Санча постаје једна од опозиција којима се интерпретира савремено шпанско друштво и интелигенција: „Кад би се о људима левице говорило и сада, на једну страну требало би ставити велике књижевнике и мислиоце, Унамуна,

Ортегу и Гасета, Марањона, Пија де Бароку [sic!], назовимо их сањарима, идеалистима, савестима, како хоћете, а на другој страни остао би Азања и Азања и Азања [sic!]. Кад је о њему реч, /.../ остаје ипак диван његов нагон живота, његов практичан смисао за употребу маса, људи, парламента, па ако треба и Каталонаца и митраљеза” (Црњански 1995: 448). Док се лик Дон Кихота умножава у личностима као што су Мигел де Унамуно, Пио Бароха или Хосе Ортега и Гасет, Санчо Панса је један и Црњански га препознаје у Мануелу Асањи.

У књизи *О трагичном осећању живота* (*Del sentimiento trágico de la vida en los hombres y en los pueblos*, 1912), коју Црњански наводи као дело по коме се њен аутор препознаје у Европи, Унамуно говори о посебној улози Дон Кихота која може послужити као метафора за мисију шпанских интелектуалаца (Секулић 2019: 140): „Каква је, дакле, нова мисија Дон Кихота данас на овом свету? Дозивати, дозивати у пустињи. Али, иако људи не чују, пустиња чује, и једног дана постаће звучна шума, и тај усамљени глас, налазећи корена у пустињи, као из семена родиће огромно кедрово стабло које ће на безброј језика певати вечно осана Господу живота и смрти” (Унамуно 1991: 289).¹⁰ Управо на овај

начин Црњански у контексту питања националног препорода током Друге републике посматра Дон Кихота и шпанске интелектуалце. Дон Кихот постаје парадигма личности коју одликују идеали, патриотски труд и пожртвованост, а као Дон Кихота Црњански препознаје Мигела де Унамуна, Пија Бароку и Хосеа Ортегу и Гасета: „Док Унамуно, Пио де Бароха јуришају према ветрењачама и говоре у тужној, светлој егзалтацији својих нерава, Асања као што шпански сељаци точе вино из меха, налива памети у све што је жедно у Шпанији” (Црњански 1995: 446).

Док се писци Генерације 98 услед проблема Шпаније посвећују субјективном посматрању и дубоком промишљању о судбини шпанског народа, што их је одводило у „лиризам и сањарење” (Абељан 2008: 527), Асања има „дубоки нагон живота” који му не допушта да се задржи само на промишљањима о актуелним проблемима у Шпанији, већ их решава практично (Секулић 2019: 149). Из тог разлога Црњански га портретише као Санча Пансу: „Лице му је увек лице инкарнације шпанског друга Дон Кихотовог,

---

no oigan los hombres, y un día se convertirá en selva sonora, y esa voz solitaria que va posando en el desierto como semilla, dará un cedro gigantesco que con sus cien mil lenguas cantará un hosanna eterno al Señor de la vida y de la muerte» (Unamuno 2006a: 286).

---

10 «¿Cuál es, pues, la nueva misión de Don Quijote hoy en este mundo? Clamar, clamar en el desierto. Pero el desierto oye, aunque

кога иностранство криво схвата, Санча Пансе” (Црњански 1995: 447).

Дакле, Унамуно је савремени Дон Кихот у схватању Милоша Црњанског, а одликује га идеализам: „У свим тим мукама Шпаније, која се обнавља и која ће ускоро опет бити велика, достојна своје прошлости, оно што се не мења то је политички идеализам, пожртвовање шпанске интелигенције” (Црњански 1995: 464). Тај идеализам Црњански затим препознаје као црту шпанског карактера и нарочито је позитивно оцењује: „Оно што је најбоље било у том човеку, то је био његов идеализам. Унамуно никада није био материјалист. Био је прави Шпанац” (Црњански 1995: 490). Снага духа, такође сматра Црњански, донела је Шпанији престиж.

Унамуна су сматрали Дон Кихотом и у Шпанији. Хосе Белсејро је у чланку „Дон Кихот савремене Шпаније” (“The Quixote of Contemporary Spain”) 1934. г. Унамунове поступке и идеје дефинисао као живот савременог шпанског Дон Кихота (в. Белсејро 1934), док га Дескузи (1970: 22) назива истим именом, будући да је упорно изазивао јавно мњење и био у сталном сукобу са друштвом које није успело да га у потпуности разуме, па су његове побуне биле потпуно кихотовског карактера (према Секулић 2019: 143).

Црњански се ослања на славу Дон Кихота и Санча, па их користи за појашњавање мање познатих а сложених питања савремене политичке

ситуације у Шпанији. У кризном периоду, какав је, према Црњанском, период Друге републике, Дон Кихот се појављује у идеолошком кључу, као јунак који би могао спасити Шпанију, у чему се Црњански у великој мери приближава интерпретацијама Дон Кихота код представника Генерације 1898. Међутим, као што Сервантесов јунак не успева да начини конкретан помак у препороду Шпаније, те Унамуно предлаже његову смрт како би васкрсао Алонсо Кихано Добри, односно шпански народ (Рабат 2005: 18), тако ни шпански интелектуалци Дон Кихоти у тумачењу Црњанског немају успеха. Црњански указује на то да их је прегазило ново време у коме није довољан идеализам, већ је потребан другачији приступ шпанском проблему. Практични учинак, стога, он оставља Санчу, Асањи, који унутар политике испуњава оно што се о политичким питањима промишља (Секулић 2019: 152–153).

Црњански савремене Кихоте тумачи и у контексту пожртвованости у патриотским обавезама. Унамуно је, на пример, био протеран из Шпаније, а по повратку му је неко време било ограничено кретање и слобода. Унамуно (2006: 36) је и сам писао у делу *Како се њрави роман* да у егзилу проводи време „сањајући о будућности и Шпаније и својој сопственој”,¹¹

11 «soñando en el porvenir de España y en el mío» (Унамуно 2009: 132).

потврђујући идеје Едварда Саида (2008: 30) о повезаности изгнанства и национализма чиме се оснажује идеја припадности једном народу. Црњански такав пожртвован однос шпанске интелигенције тумачи на следећи начин: „Кад се боље загледа види се да је у свему томе узрок беспримерна и непролазна политичка егзалтација шпанске интелигенције, неко дубоко, фанатично родољубље које те школоване људе, најбоље главе отаџбине, најбоља пера новинарства, науке и књижевности, тера у политичку борбу, горка разочарања, па и тегобе, тамницу и смрт” (Црњански 1995: 464). Те духовне вође Шпаније, сматра Црњански, спремне су да оставе живот у политичкој борби, попут Кихота који до краја устрајава у одбрани својих идеала (Секулић 2019: 148).

Сусрет Црњанског и Унамуна у идејама о народу

Будући да се сусрет са Унамуном одиграо током првих дана Црњансковог боравака у Шпанији, разговор са њим утицаће на српског путника да током путовања по овој страниј земљи посебну пажњу посвети сељацима, њиховим обичајима и, како истиче, тешком животу (Секулић 2019: 95). Но, пре тога треба се осврнути на Унамунову мисао која је подразумевала окретање шпанским коренима, чистоти националног духа, а све то преко

преиспитивања духовне прошлости Шпаније. Унамуно се, како то Црњански (1995: 489) исправно бележи, залагао за „обнову Шпаније, повратак кастилијанства”. Иако не наводи наслов дела, јасно се препознаје *Суштина Шпаније (En torno al casticismo)*, односно пет чланака које је Унамуно, услед расправе о традицији и модернизацији Шпаније, написао 1895. године, а који су од нарочитог значаја јер се у њима развија концепција *интраисторије*. Исту расправу о путу којим је Шпанија требало да крене Милош Црњански препознао је током свог боравака у Шпанији у контексту Друге републике. Тако бележи: „Доктор Марањон, Пио де Бароха [sic!], Ортега и Гасет, ишли су са временом, стари Унамуно почео је некако чудно да се враћа духовној прошлости своје земље” (Црњански 1995: 490).

Интраисторија је филозофски и идеолошки појам који Унамуно развија ради приступа шпанском проблему, крајем 19. и почетком 20. века схваћеног као проблем традиције која се посматрала као заосталост, садашњости чија је преовлађујућа одлика обамрлост, и будућности за коју не постоји јасна оријентација (Фернандес Туријенсо 1971: 46). Унамунов став је да се нови живот може улити у шпанско друштво само уколико се на површину извуку подсвесне дубине шпанског народа, подземне и живе воде интраисторије (Абељан 2008: 533). Он сматра да се решење за проблем Шпа-

није налази у повратку људским и религиозним вредностима који постоје у народној души, при том, истиче моралну надмоћ руралних крајева над градским, што је идеја коју Унамуно дели са већином припадника Генерације 98 (Де Мигел и Барбејто 1998: 40, 51).

Имајући то у виду, није изненађење што је Црњански писао како му је Унамуно предлагао да зађе „међу шпанске сељаке” (Црњански 1995: 491), наводећи да је то „најбоље што Шпанија има” (Црњански 1995: 491).

„Бука садашњости”, према Унамуно (2010: 28) збуњује људе, будући да су неспособни да утону у тишину из које се та бука рађа. Црњански као да на том трагу бележи да је писање о савременим догађајима у Шпанији попут Вавилонске куле – сви говоре или пишу, али се не разумеју, стварајући конфузију о актуелном стању у земљи. Црњански (1995: 445), као и Унамуно, тврди да се шпански народ недовољно познаје, те да његово упознавање претпоставља удаљавање од шпанске званичне друштвено-политичке сцене и окретање непролазним вредностима и призорима из живота народа (Секулић 2018: 161). Држећи се таквог основног принципа на путу у Шпанији, Црњански изражава „жељу да завири у мирну реалност Шпаније иза вртлога политичких догађаја и тако растумачи њено право биће” (Секулић 2018: 162). Иза хаотичног изгледа, тако закључује, „изблиза она има своју мирну реалност [...] У њој се једе,

пије смеје и пева и нарочито игра, а по вечном закону и по неком добром, невидљивом реду, дабогме, понегде и гладује и плаче” (Црњански 1995: 444). Ове речи неминовно подсећају на Унамунове из дела *O t̄rāīc̄īc̄ōm ōsēñ̄āñ̄ū j̄īv̄ōīā* (*Del sentimiento trágico de la vida*), које је Црњански и познавао, а у ком шпански писац наводи да је предмет његовог интересовања: „човек од крви и меса, онај који умире, једе, пије, весели се, спава, мисли, воли, човек кога видимо и чујемо...”¹² (Унамуно 1991: 3). Интраисторија се дефинише као друштвено несвесни живот народа и супстанца историје, а стога је од суштинске важности жамор ђутљивих људи који живе испод садашње историје, тј. глас људи од крви и меса (Унамуно 2010: 31, према Секулић 2018). Како наводи Кринка Видаковић Петров (2013: 297), Црњанског такође интересују „жива стварност и живи људи” и то показује у текстовима о Шпанији.

Интересовање Црњанског за шпански народ усмерено је, као и Унамуново, према једном друштвеном слоју: „Што се мене тиче, мене су много више привлачили шпански сељаци и њихова судбина” (Црњански 1995: 484). Црњански и Унамуно такође се слажу око статуса шпанског сељаштва

12 «El hombre de carne y hueso, el que nace, sufre y muere – sobre todo muere –, el que come y bebe y juega y duerme y piensa y quiere, el hombre que se ve y oye...» (Унамуно 2006а: 79).

у савременом периоду. Док Унамуно (2010: 144) у *Суштини Шпаније* пише: „У Шпанији народ представља бирачко тело које плаћа порез. Како га не воле, не проучавају га, а како га не проучавају, не познају га да би га волели”,¹³ Црњански истиче да се најмање пажње у савременим политичким одлукама посвећује сељаштву: „Ниједна шпанска политичка странка не би требало да се хвали да је много учинила за тај сталеж” (Црњански 1995: 485). И Црњански и Унамуно препознају значај овог друштвеног слоја за будућност или препород Шпаније (Секулић 2018: 168). Попут Унамуна, Црњански је оптимиста када је реч о положају сељака и обичног народа, те тврди како ће тек доћи његово време, његова реч стећи ће важност, иако се то одлаже за неки будући тренутак: „Сељаци ће доћи на ред тек у једној будућој Шпанији” (Црњански 1995: 486). Црњански, као и Унамуно, кроз тумачење положаја сељаштва проговара о самом шпанском народу, његовом карактеру, шпанској души коју одликују тежак рад, истрајност, опстајање и континуитет (Секулић 2018: 169). Црњански у шпанским сељацима заправо запажа оно што сматра типичним шпанским ставом према животу. Шпански сељак у његовим текстовима пре свега је „ћутљив, а онда вредан, марљив, истрајан, чврст,

искрено гостољубив, мирољубив, поносит” (Секулић 2019: 242). Црњански ће у текстовима о Шпанији, опет слично Унамуно, тражити у традицији оно што је аутентично и „право” шпанско насупрот модернизацији коју одбацује као губитак ових одлика. Све то наводи Црњанског, иако имплицитно, на пут Унамуновог интраисторијског приступа писању о Шпанији.

Листа референци

- Абељан 2008: Х. Л. Абељан, *Историја шпанске мисли: од Сенеке до данас*, превод Нина Мариновић, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Арбелоа и Сантијаго 1981: V. M. Arbeloa y M. de Santiago (selección, introducción y notas), *Intelectuales ante la Segunda República española*, Salamanca: Ediciones Almar.
- Белсејро 1934: J. A. Balseiro, The Quixote of Contemporary Spain: Miguel de Unamuno, *PMLA*, Vol. 49, Num. 2 (junio 1934), 645–656, (published by Modern Language Association), <http://www.jstor.org/stable/458182>
- Будор 2004: K. Budor, *España y Croacia entre diplomacia y política*, (*El diplomático español D. Fernando Alcalá Galiano y Smith, Conde de Torrijos (1883–1958)*), Madrid: MAEC.
- Видаковић Петров 2013: К. Видаковић Петров, Црњански и Шпанија, у: С. Шетаговић Димитријевић, М. Р. Лето, П. Лазаревић ди Ђакомо (уред.), *Acqua Alta*, Међународни зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, 289–312.

13 «En España el pueblo es masa electoral y contribuible. Como no se le ama, no se le estudia, y como no se le estudia, no se le conoce para amarle» (Unamuno 2005: 266).

- Гаридо Ардила 2007: J. A. Garrido Ardila, *Etnografía y politología del 98: Unamuno, Ganivet y Maeztu*, Madrid: Biblioteca Nueva.
- Гомес де ла Торе 2000: I. B. Gómez de la Torre, Unamuno y la Universidad: rector e intelectual, en: C. Flórez Miguel (coord.), *Tu mano es mi destino*, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 21–30.
- Гонсалес Кирос 2007: J. L. González Quirós, Ramón y Cajal, Unamuno y Ortega, en: J. L. González Quirós (ed.), *El Quijote y el pensamiento moderno*, Tomo I, Madrid: Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, 451–483. <http://hdl.handle.net/10261/9557>
- Де Мигел и Барбејро 1998: A. de Miguel y R. L. Barbeito, *El final de un siglo de pesimismo (1898-1998)*, Barcelona: Planeta.
- Дескузи 1974: P. Descouzis, *Cervantes y la Generación del 98: la cuarta salida de Don Quijote*, Madrid: Ediciones Iberoamericanas.
- Инман Фокс 1988: E. Inmán Fox, *Ideología y política en las letras de fin de siglo (1898)*, Madrid: Espasa Calpe.
- Карнеро Арбат 1982: G. Carnero Arbat, El concepto de responsabilidad social del escritor en Miguel de Unamuno, *Anales de literatura española*, 1, Universidad de Alicante, 301–316.
- Мајнер 2010: J. C. Mainer, *Historia de la literatura española (Modernidad y nacionalismo, 1900–1939)*, Barcelona: Crítica.
- Марићал 2002: J. Marichal, *El designio de Unamuno*, Madrid: Taurus.
- Мескита 2003: E. P. Mezquita, *La política del último Unamuno*, Salamanca: Globalia Ediciones Anthema.
- Наваро 2008: A. Navarro, Introducción, en: M. de Unamuno, *Vida de Don Quijote y Sancho*, Madrid: Cátedra.
- Обер 2000: P. Aubert, Los intelectuales y la II República, *Ayer*, 40, (C. Serrano (ed.), *El nacimiento de los intelectuales en España*), Madrid: Asociación de la Historia Contemporánea, Marcial Pons, http://www.ahistcon.org/docs/ayer/ayer40_05.pdf
- Пажо 1994: D.-H. Pageaux, De la imaginaria cultural al imaginario, en: P. Brunel e I. Chevreil (eds.), *Compendio de literatura comparada*, Madrid: Siglo XXI ediciones, 101–131.
- Полић Бобић 2022: М. Полић Бобић, *Vogdan Radica i Miguel de Unamuno: bilješke uz ponovno čitanje jedne korespondencije*, *Hrvatska revija*, 2.
- Рабат 2005: J.-C. Rabaté, Introducción, en: M. de Unamuno, *En torno a casticismo*, Madrid: Cátedra, 9–104.
- Пећ Тапија 2007: A. Reig Tapia, Los intelectuales y la Guerra civil: los casos de Unamuno y Baroja, *Historia Contemporánea*, 35, 601–622. http://www.historiacontemporanea.ehu.es/s0021con/es/contenidos/boletin_revista_/00021_revista_hc35/es_revista/adjuntos/35_09.pdf
- Ромеро Луке 2005: M. Romero Luque, Dos visiones del “quijote” (Unamuno versus Cervantes), *Philologia hispalensis*, 19, 143–158.
- Саид 2008: Е. Саид, Размишљања о изгнанству, *Поља*, 452, 28–37.
- Санћес Мека 2005: D. Sánchez Meca, El quijotismo de Unamuno, el cervantismo de Ortega y la España de 1898, *Práxis Filosófica*, 20, 69–86.
- Секулић 2011: М. Секулић, Егзил и књижевност стваралаштво: Мигел де

- Унамуно, у: М. Анђелковић (уред.), *Савремена проучавања језика и књижевности*: Зборник радова са II научног скупа Младих филолога Србије, Крагујевац: ФИЛУМ, књига 2, 415–420.
- Секулић 2016: М. Секулић, Црњански у Шпанији 1933. године: прилог биографији, *Лицеум: часопис за студије књижевности и културе*, XX, 251–259.
- Секулић 2018: М. Секулић, Историја шпанске свакодневице – Црњански на трагу Унамунове интраисторије, *Наслеђе*, 41, 157–172.
- Секулић 2019: М. Секулић, *Шпанија Милоша Црњанског: имаџолошка студија*, Крагујевац: ФИЛУМ.
- Секулић 2021: М. Секулић, Између питања и одговора: Унамунове потраге, у: М. де Унамуно, *Моја религија и групи крајки есеји*, Нови Сад: Фондација Група север.
- Тодоров 2010: Ц. Тодоров, *Страх од варвара*, Лозница: Карпос.
- Унамуно 1991: М. де Унамуно, *О традицијом осећању живота*, превод Олга Кошуткић, Београд: Дерета.
- Унамуно 1910: М. de Unamuno, *Mi religión y otros ensayos breves*, Madrid: Biblioteca Renacimiento.
- Унамуно 2005: М. de Unamuno, *En torno al casticismo*, Madrid: Cátedra.
- Унамуно 2006: М. де Унамуно, *Како се прави роман*, превод Александра Манчић, Београд: Рад.
- Унамуно 2006а: М. de Unamuno, *Del sentimiento trágico de la vida en los hombres y en los pueblos*, Madrid: Biblioteca Nueva.
- Унамуно 2010: М. де Унамуно, *Суштина Шпаније*, превод Нина Мариновић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Унамуно 2009: М. de Unamuno, *Cómo se hace una novela*, Madrid: Cátedra.
- Унамуно 2021: М. де Унамуно, *Моја религија и групи крајки есеји*, превод Мирјана Секулић, Нови Сад: Фондација Група Север.
- Фернандес Туријенсо 1971: F. Fernández Turienzo, Introducción, en: М. de Unamuno, *En torno a casticismo*, Madrid: Ediciones Alcalá, 7–65.
- Фуси 1999: J. P. Fusi, *Un siglo de España: la cultura*, Madrid: Marcial Pons.
- Хулија 1997: S. Juliá, Protesta, liga y partido: tres maneras de ser intelectual, *Ayer*, 28, 163–192. http://www.ahistcon.org/docs/ayer/ayer28_07.pdf
- Црњански 1995: М. Crnjanski, U zemlji toreadora i sunca, u: *Putopisi I*, Beograd: Zadužbina Miloša Crnjanskog, BIGZ, SKZ, L'Age d'Homme, 405–495.

Mirjana Sekulić
Universidad de Kragujevac
Facultad de Filología y Artes
Departamento de filología
Cátedra de estudios hispánicos

Unamuno de Milos Crnjanski:
moralista, conciencia y Don Quijote

Resumen

El presente trabajo forma parte de la investigación del encuentro de un escritor serbio, Milos Crnjanski, y un escritor español, Miguel de Unamuno, en España en 1933. De este encuentro nacen varios tex-

tos de Crnjanski sobre la personalidad de Unamuno. En el artículo proponemos indagar en la imagen que de Unamuno construye Crnjanski en sus relatos de viaje de España. Llegamos a conclusión de que Crnjanski cuestiona la personalidad y figura de Unamuno principalmente en el contexto político de la Segunda República, periodo conflictivo y complejo para presentar a los lectores serbios que no conocían la situación española. En los textos de Crnjanski aparecen varios sintagmas que el autor usa para hablar de los intelectuales españoles y entre ellos especialmente sobre Miguel de Unamuno: inteligencia española, mora-

lista, conciencia de España, Don Quijote. Concluimos que Miguel de Unamuno ejerció influencia en las actitudes de Crnjanski sobre los campesinos españoles, motivándolo a observar esta clase social española durante su viaje y reconocer en ellos lo mejor que España tiene. Asimismo, hacemos notar la similitud de la escritura de dos escritores sobre los campesinos españoles y la presencia de lo intrahistórico en la obra del serbio.

Palabras clave: Milos Crnjanski, España, Miguel de Unamuno, intelectual, Don Quijote.